

ספרים

על ספר חדש של עוזי אורנן

רבקה בליבוים ↙

עוזי אורנן,
בראשית היה השפה
הוצאת האקדמיה ללשון העברית,
יחשלים, תשע"ג

הקדמה

ספרו של עוזי אורנן עוסק בתהליך התחייה של השפה העברית, במערכת המבנית של העברית, בהתוויית דרך לתעתיק יעיל ובנושאים נוספים. חלק לא מבוטל מהדברים שבספר התפרסמו בצורה זו או אחרת במקורות אחרים והמחבר מכנסם כאן וחלקם חדשים. זהו ספר מעניין ומרתק. סגנונו הבהיר והחד של אורנן הופך את הקריאה בו למענגת. משנתו של אורנן סדורה ועקבית ואף משכנעת; הדוגמות מאירות עיניים. גם אם חלק מהדברים שהוא אומר ידועים ונידונו קודם בבמות שונות (אורנן מציין זאת בכל פעם), נהייתי לפגוש בהם שוב ובוודאי להתוודע לחלקים החדשים שבספר. כדרכו, קורא אורנן תיגר על תאוריות רווחות שהתקבעו ומתווכח עם המחזיקים בהן, כגון בשאלת תחיית השפה ותארוכה, באופן שבו נתפסת מערכת הפונולוגיה וההגייה, בסוגיית הכתיב הראוי ועוד. אגב, הוא גם בעד סדר המילים בראשיתו של המשפט הקודם: 'קורא אורנן תיגר'...

ראשית, לעניין שם הספר. אורנן הבהיר את שם הספר בעקבות תהיות - מדוע לא 'בראשית הייתה השפה' - בהרצאתו בבית הסופר: הביטוי 'בראשית היה' מעיד על דבר מה שאיננו יודעים מהו עדיין; השימוש בפועל בלשון זכר אינו מעיד בהכרח שהנושא הוא ממין זכר; ההשלמה, במקרה זה הנושא, היא ההפתעה. אפשר לתאר מבנה זה כך: בראשית היה השפה. מבנה זה מהדהד אמירה המיוחסת ל'בוטינסקי: בראשית היה האומה'.¹

בספר ארבעה פרקים: בפרק הראשון מתברר מושג 'התחייה' (תחיית השפה העברית), מתואר תהליך הפיכת העברית לשפה מדוברת, הגידול באוצר המילים בה ושינויים שחלו בדקדוק. בפרק השני מתוארת הפונולוגיה: ההגיים והפונמות, גלגוליהם, מכפל העיצורים, ההגיים הנחציים, ביצוע הפונמות ב'כ"פ' והתכונות המבחינות של ההגיים ושל הפונמות. בפרק השלישי נידון הכתב העברי, שיטת הניקוד, אפיוניה וחסרונותיה, ונשללת האפשרות להחיות שיטה זו בימינו. נבדקת בו המורפולוגיה המנוסחת לפי הכתב, ומוצעות דרכים לפישוטה על ידי חוקי פונולוגיה נכונים. בפרק הרביעי יש סקירה רחבה על תולדות קביעת התעתיק בעברית, ומוצע בו בסיס חדש לתעתיק לטיני המיוסד על מבנה המילה המתאים לכל תקופות הלשון. דרכי הביצוע לכל תקופה מובעים בכללי קריאה נפרדים. כמו כן נסקר בפרק עיבוד תעתיק העברית במחשב.

1 למה הדבר דומה בעיניי? לשאלה: מה זה? כשהתשובה היא עוגה, ולא מה זאת? (ר. ב.)

את הספר חותמת רשימת מקורות עשירה ביותר שיש בה חידוש: באים בה ציוני העמודים מהמקורות שאורגן דן בהם בספר.

פרק א: קומה של הלשון

בדברו על תהליך התחייה אורגן מתכוון ל'רנסנס', ולפי הגדרתו של המחבר: 'קומו של דור שהעברית הייתה לו שפה אופפת-כול, שפה יחידה המשמשת לכל צורכי הדובר בה'. התחייה הזאת שונה ממצב הדיגלוסיה ששרר קודם לתחיית השפה בקרב אלה שהשתמשו בעברית הכתובה לצרכים שונים ובתנאים שונים. אורגן משתמש במונח תחייה ומבקר את אלו המבקשים לזנוח אותו (ביניהם הרשב, יזרעאל, כוזר וצוקרמן). תהליך תחיית הלשון היה בעיקר שינוי חברתי. את תחילת התחייה אורגן קובע לתאריך בואו של בן יהודה לארץ - 1882 ואינו מקדימו לכך. אורגן מתנגד לזיהוי לידת העברית החדשה עם ניצני ההשכלה, מכיוון שמצב הדיגלוסיה היה עדיין קיים אז, והעברית הייתה בעיקרה נכתבת ולא מדוברת. כמו כן אין לזהות, לשיטתו, את עניין התרחבות אוצר המילים עם תהליך התחייה. התרחבות אוצר המילים הייתה קיימת בלטינית, למשל, אף ששימשה כשפת כתב ותרבות בלבד, ואין מדברים על תחיית הלטינית. בעברית של ימי הביניים הורחב מאוד אוצר המילים, אך לא היה מדובר כמובן בתחיית הלשון. אשר לתקופת ההשכלה, חידושי המילים חלו בעיקר רק בסוף תקופה זו ולא בראשיתה. לכן, אפילו אליבא דאלו המזהים את תחיית הלשון עם החידושים הרבים באוצר המילים בתקופת ההשכלה, הרי מדובר רק בסופה. אורגן מוסיף ומבהיר שאין לבלבל את ההתפתחות שחלה בספרות העברית - הופעה של ספרות חילונית בדפוס, כבר באמצע המאה השמונה עשרה - לבין תהליך תחיית השפה כפי שהוא מגדירו. לכן יוצא אורגן נגד כנס שנערך והספר שיצא בעקבותיו: **מאתיים וחמשים שנות עברית חדשה**. לדעתו, המניע לקבוע כך הוא פוליטי בעיקרו. אין מדובר במאתיים חמישים שנה אלא במאה שלושים וחמש שנים, נכון להיום.²

אורגן חולק גם על חלוקת החטיבות במילון ההיסטורי שנערך באקדמיה ללשון העברית, ובהן חטיבה אחת הכוללת את תקופת ההשכלה והתחייה עד לימינו, שכן יש הבדל בין מילים שחודשו בתקופת ההשכלה, עת השפה הייתה במצב של דיגלוסיה, לבין מילים שחודשו עם תחילת התחייה ממש, עת השפה הייתה אופפת כול.

לדעתו של אורגן, לילדים ולבני הנוער היה החלק המכריע ביותר בתחיית השפה. מהשימוש בעברית בבתי הספר ומכך שהילדים ספגו ממוריהם את עקרון העברית כשפה היחידה הראויה, היא עברה הביתה ולהורים. הוכחה לכך הייתה שילדים שהיו כבר בני 12-25 כשפרצה מלחמת השפות - הם שניהלו את המאבק העיקרי. זאת הייתה המלחמה הראשונה שגיבשה את דוברי העברית כחברה בעלת אופי לאומי, חברה שהעברית בה הייתה אופפת כול ולא הייתה במציאות של דיגלוסיה. סוף תקופת התחייה היה, לדעתו של אורגן, עם תום השלטון העותמני. אורגן חולק גם על קביעותיהם של הרשב, יזרעאל ואחרים (בעקבות עמדת הסופר והמבקר צמח) שמייחסים לאנשי העלייה השנייה חלק מכריע בתחיית הלשון. הוא חוזר ומבהיר שאנשי העלייה השנייה מצאו בארץ חברת דוברי עברית. אורגן מוסיף גם שאין לבלבל הוראת עברית בעברית עם תחיית השפה.

בפרק זה סוקר אורגן גם את הגורמים שאפשרו את הצלחת התחייה: ההזדמנות, היכולת וכמובן הרצון בכך.³

2 אורגן תרם לספר זה מאמר בשם 'מתי נולדה העברית החדשה?'

3 וכבר כתב על כך בקתדרה, 37.

ההזדמנות: לארץ ישראל לא הייתה לשון לאומית משלה. את יושבי ארץ ישראל שימשו אז שפות שהיו נהוגות בממלכה העותמנית ונוצרה ההזדמנות ליצירת שפה לאומית. הרצון: כבר כעשרים שנה לפני בואו של בן יהודה בירושלים הייתה רוח של התעוררות וכמיהה לשינוי ערכים ואורח החיים. יצאו עיתונים עבריים, נחלש העול של השלטון התורכי, ובעיקר גרמו לרצון לשינוי שלושת אלה: אביב העמים, ארץ המגורים היא ארץ האבות (דבר שהתבטא ביצירות ספרות רבות, ובתיאורי ילדות של סופרים מפורסמים), והלם הארכיאולוגיה וגילוי כתובות עתיקות בעברית. היה רצון מכוון של דור מחיי השפה להשתמש בעברית, והם האמינו בכל לבם כי הם ממשיכים את השפה העתיקה הכתובה.

היכולת: אורנן מדבר על הנשיגות, על היכולת להרחיב את השימוש בעברית. העברית שידעו בני העדות היהודיות והשימוש החלקי שעשו בה, תרמו את שלהם לתחייתה ולהפצתה המהירה. אורנן מזכיר את שלושת בתי הספר שהחיים בהם והלימודים בהם התנהלו בעברית: בית הספר הראשון ביפו (1889), בית הספר בראשון לציון (1889), בית הספר כ"ח בירושלים (כיתה אחת ניסויית שהתנהלה כולה בעברית, 1888). עבור הילדים שלמדו עברית בבית הספר והמשיכו לדבר בבית לא הייתה זו שפת אם אלא שפה עיקרית. הוא בוחן עדויות רבות של מבקרים מבחוץ, ספרי זיכרונות ועוד, ועוסק בשאלה אם העברית הייתה אכן מדוברת לפני בן-יהודה. מסקנתו היא שבכל מקרה לא הייתה זו שפה אופפת-כול. רק בארץ ישראל נוסדו ברבע האחרון של המאה התשע עשרה מוסדות חינוך שהעמידו דורות אשר העברית הייתה להם שפה יחידה או עיקרית. תחיית הלשון קמה רק בארץ ישראל ולא בארצות אחרות. רק כעשרים שנה מאוחר לכך נוסדו מוסדות חינוך עבריים גם מחוץ לארץ ישראל.

אורנן יוצא נגד השימוש במונח 'ישראלית', המכוון להדגיש את היות העברית המדוברת בארץ שונה תכלית שינוי מהעברית של ה'מקורות'. נושא דגלו של מונח זה והעומד מאחוריו הוא גלעד צוקרמן. לדרכו של אורנן, אנחנו כותבים ומדברים בעברית הממשיכה את לשון המקורות העתיקים, ואין זו שפה אחרת. הנימוקים לכך ברורים: א. הפונולוגיה של העברית המדוברת כיום דומה מאוד לפונולוגיה של העברית ברבדיה הקודמים; ב. אין ספק שהמורפולוגיה של העברית שלנו דומה מאוד לזו של העברית הקדומה; ג. אשר לתחביר, שבו תולים את הטענה שהישראלית היא שפה אחרת, מבהיר אורנן שהקו המרכזי בתחביר, היינו סדר המילים, נשאר חופשי, כאופייני לעברית מאז ומתמיד ועניין זה הוא המכריע. כל שאר ההבדלים בין העברית החדשה לעברית ברבדיה העתיקים מצוי בתחום הסגנון, ולכן ודאי שאין לפנינו שפה חדשה. הנה הדוגמה שמביא אורנן לחופש בסדר המילים, וכל הדרכים אפשריות: המלך קם לכבודה / המלך לכבודה קם / קם המלך לכבודה / קם לכבודה המלך / לכבודה המלך קם.

ברצוני להוסיף הערה לגבי הטוענים ל'ישראלית' השונה באופן מהותי מהעברית. צוקרמן טען לא פעם כי ילדים אינם יכולים להבין את שפת הנביאים, אף שבספרו 'ישראלית שפה יפה' הסתייג מבוחן ההבנה ואמר שבוחן זה אינו מספיק. אך הוא חזר על טענה זו במקומות רבים ושמעתי אותה אישית מפיו בהרצאה. כלומר, הוא דווקא השתמש בקנה מידה של הבנה כדי לקבוע אם לפנינו אותה שפה או שפה אחרת. אך אוצר המילים ותחום התוכן של דברי הנביאים גבוהים מאוד. באותה מידה הוא יכול להניח לפני התלמידים טקסט מסובך של סופר בן זמננו הכותב בשפה גבוהה, וגם שם יתקשו מן הסתם בהבנתו. למשל, פתיחת הסיפור 'פרה ושמה וירג'יניה' מתוך הספר צריך סוף לסיפור אהבה מאת סביון ליברכט:

אך לפני שכבש אותה החלום, חזרה ותכססה איך תמשוך את בנה בחזרה הביתה, איך תאיץ בו לבנות לו בית בחלקה שהופשרה לבנייה, איך תפתה אותו לעזור לה לרכוש את ארבע המבכירות העומדות למכירה אצל יחזקאל... קולו של יאיר בשיחותיהם האחרונות בטלפון נשמע מהוסס ותשובותיו משתמטות. ... הנה - התחילו כתמים לנמר את המסך מתחת לעפעפיה והילוך מחשבתה הואט

לעומת זאת, על-פי ניסיוני, ילדים יוכלו להבין ללא קושי, או בהדרכה מזערית, את הטקסטים שלהלן. למשל, השיחה המובאת בבראשית כ"ט:

א וַיֵּשֶׁא יַעֲקֹב, רִגְלָיו; וַיֵּלֶךְ, אֶרְצָה בְּנֵי-קְדָם. ב וַיֵּרָא וְהִנֵּה בָּאָר בְּשָׂדֵה, וְהִנֵּה-שָׁם שְׁלֹשֶׁה עֶדְרֵי-צֹאן רֹבְצִים עָלֶיהָ--כִּי מֵן-הַבָּאָר הֵוא, יִשְׁקוּ הָעֶדְרִים; וְהָאֶבֶן גְּדֹלָה, עַל-פִּי הַבָּאָר. ג וַנֶּאֱסָפוּ-שְׁמֵה כָל-הָעֶדְרִים, וַיִּגְלְלוּ אֶת-הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבָּאָר, וְהִשְׁקוּ, אֶת-הַצֹּאן; וְהִשִּׁיבוּ אֶת-הָאֶבֶן עַל-פִּי הַבָּאָר, לְמַקְמָה. ד וַיֹּאמֶר לָהֶם יַעֲקֹב, אַחֵי מַאֲיֵן אַתֶּם; וַיֹּאמְרוּ, מִחֶרֶן אֲנַחְנוּ. ה וַיֹּאמֶר לָהֶם, הִיִּדְעֶתֶם אֶת-לֶבֶן בֶּן-נְחוּרִי; וַיֹּאמְרוּ, יָדְעֵנוּ. ו וַיֹּאמֶר לָהֶם, הַשְּׁלוֹם לּוֹ; וַיֹּאמְרוּ שְׁלוֹם--וְהִנֵּה רָחֵל בְּתוֹ, בָּאָה עִם-הַצֹּאן.

או שתי משניות מפרקי אבות:

ג, כ רבי אלעזר בן עזריה אומר, אם אין תורה, אין דרך ארץ; אם אין דרך ארץ, אין תורה. אם אין חכמה, אין יראה; אם אין יראה, אין חכמה. אם אין דעת, אין בינה; אם אין בינה, אין דעת. אם אין קמת, אין תורה; אם אין תורה, אין קמת.

ג, כא הוא היה אומר, כל שחכמתו מרובה ממעשיו, למה הוא דומה-לאילן שענפיו מרובין ושורשיו מועטין, והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו. וכל שמעשיו מרובין מחכמתו, למה הוא דומה - לאילן שענפיו מועטין ושורשיו מרובין: אפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו, אין מזיזות אותו ממקומו.

בפרק זה אורנן יוצא גם נגד זניחת עושר השפה ונגד התביעה לצמצם את אוצר המילים כדי לפשט את הלשון, אך הוא קורא לשנות את הדקדוק. הוא מציע, למשל, ללכת בעקבות ההגייה הרווחת ולהגות בגד כפת אחרי אותיות השימוש בהגייתן הפוצצת ולא החוככת (כאן דבריו עולים בקנה אחד עם דבריו של צוקרמן החושב ששינוי זה קרה למעשה והוא אחד הקווים שמייחד את הישראלית, ושמילית היחס נתפסת כישות נפרדת), לאחד את הגיית אותיות השימוש (תנועת e) ועוד, ובתחום סדר המילים - לאפשר את הקדמת הפועל בהווה לנושא (היום מקבל התלמיד פרס') כשהמשפט אינו פותח בנושא וכן את האפשרות למגוון במיקום מילת היחס במשפט זיקה: הבית שאנחנו גרים בו / הבית שבו אנחנו גרים / וגם: הבית בו אנחנו גרים.

בפרק זה אורנן עוסק גם בסיבות שהיו למחסור באוצר המילים ובדרכי הרחבת אוצר המילים בדרכים שונות: שימוש במילה עתיקה (אקדח), יצירה בדרך שורש משקל (רכבת), יצירה בדרך בסיס וצורן (רפתן), יצירה בדרך צירוף מילים (רכבל), שאילה משפה זרה (רשמי, רפורט), חידוש עקב גורם פונטי (התמקח). פרק זה עשיר הרבה יותר ממה שמתואר כאן ויש בו תת-סעיפים רבים. שני נושאים חשובים שאורנן מעלה הם המערכת המשולשת של התפעל (ע הפועל דגושה) / התפעל (ע הפועל רפויה) / התפועל (בדומה לבניינים בערבית), ובכך הוא סותר את דבריו של רוזן על התחבר / התחבר (דגוש ורפוי) ואת השקפתה של שורצולד,⁴ וכן הוא מרחיב על מנגנון הסחיטה של השורש ממילה ושימוש בשורש הזה כשורש עברי לכל דבר (מנגנון שתואר בספריו בעבר).

אורנן מייחד בפרק זה דברים לאקדמיה ללשון העברית. אחרי סקירה היסטורית וסקירת תפקידיה של האקדמיה הוא מביע את דעתו שיש לשאוב את המילים החדשות מהקהל הרחב ולשתף אותו

4 אורנן מרחיב בנושא זה בפרק השני העוסק בענייני פונולוגיה והגייה. וכבר כתב על 'שני התפעל' בספר הזיכרון לחיים רבין (1991).

יותר בתהליכי היצירה. נראה שהאקדמיה פועלת ברוח זו לאחרונה ופונה לציבור ומבקשת הצעות למילים חדשות, וכן שואלת מה המילה הראויה ביותר למונח לועזי מסוים.

הפרק השני: הגיים ופונמות

בפרק זה אורנן חוזר על דברים שאמר במקומות רבים, אך מנסחם מחדש בניסוח בהיר וחסכוני. אורנן מנסח חוקים המסבירים את מה שנחשב כ'יוצא מן הכלל' ומכניסם לכללי היצירה. פרק זה הוא טכני יותר, בהשוואה לפרק הראשון ההיסטורי.

מכפל תאורטי: מילים כמו 'צל-צללים, לב לבבות' הן בעלות מכפל תאורטי, ובכך הן דומות למה שמקובל לכנות קבוצת הסגוליים, הנטייה שלהם זהה - digli = libbi וצורת הריבוי זהה: דגלים = צללים. דברים אלה, כאמור, אינם חדשים, אך אורנן מאחדים ומבהירים, ובעיקר ממעט בכללים, נוקט דרך של כללי יצירה ברורים ולא של רשימות שיש לזכור. המכפל התאורטי הוא בסיס שממנו גוזר אורנן את שאר הכללים. הוא מדגיש את סדר הפעלת החוקים והצטרפות סופיות, תחיליות או תוכיות. מטרתם של החוקים המנוסחים היא, בין השאר, לפתור את הכללים המסורבלים של הגיית בגד כפת ולא להניח קיומן של שתי פונמות נפרדות b/v, p/f, k/x. אני תוהה אם דרך הצגת החוקים אינה מסובכת מדי עבור הקורא הרגיל, שאינו אמון על סימון בלשני תאורטי. נראה לי שלתלמיד מן השורה יהיה קשה לעקוב אחרי סדרת חוקים אלה, אף שהם הגיוניים ובנויים נדבך על גבי נדבך. הם אף ירתיעו אותו אולי מלהתקדם בדרך שמציע אורנן. בדבריו אורנן חולק על תפיסות מקובלות לתיאור מערכת ההגה בעברית (אצל רוזן, בולוצקי, שורצולד ועוד).

בפרק זה הוא מתאר שוב את מעתק ההגיים שתואר במקומות רבים ומביא דוגמות אחדות, דן בהרחבה בשאלת ההגיים הנחציים, בממצאים חדשים על מקום החיתוך ואברי החיתוך הנתמכים במחקר מדויק (כך עולה ממחקריו של לאופר), בהגיים שמקורם בשפות זרות, מרחיב בעניין המכפל וכפועל יוצא ממנו במערכת הכפולה של התפעל (השתלם - למד) לעומת התפעל (השתלם - היה כדאי), דן בביצוע המכפל כעיצור יחיד, דן בהרחבה במעמדן של ב, כ, פ ועוסק בשאלה האם הן שלוש פונמות או שש ודן בדו-משמעות בלשון בכל תחום מתחומי השפה: פונולוגית, מורפולוגית, תחבירית ולקסיקלית.

אורנן מציע לנקוט תיאור בינרי של הגיים, במקום התיאור המילולי המקובל, דבר שיאפשר גם שימוש יעיל במחשב. בפרק זה הוא מתאר כיצד יבוצע הדבר. התכונות המבחינות הן של אופן החיתוך ומקום החיתוך. אורנן מגדיר מחדש את שניהם ומוסיף עוד תכונות לרשימות המוכרות. באופני החיתוך נכללים אלה: סותם, למשל [p]; חוכך, למשל [f]; אפי, למשל [n]; רוטט [r] ועוקף [l]. בעזרת אלה הוא מסביר תופעות שונות, למשל חילופי ת המשקל של התפעל וההגייה הרפויה של ב,כ,פ. בפרק באות טבלות מסכמות. במקומות החיתוך נכללים אלה (וכאן יש חידושים בהגדרה, שנתמכים בתצפיות והם כוללים תנועות ועיצורים כאחד): קדמי, למשל [p], חודי, למשל [t], מוגבה, למשל [k], נסוג, למשל [q], פנימי, למשל [h], סדקי. המונח קולי ובלתי קולי נעלם מתיאורו של אורנן, והוא משתמש ב-סדקי וב - סדקי כדי לתאר תכונה זו. כשהוא עובר מתיאור פונטי - תיאור ההגיים, לתיאור פונמי הוא חוזר ומביע את עמדתו (עמ' 201):

כוונתנו במונח 'עברית' היא לעברית לאורך כל שנותיה, בהאמינו כי לא מן הנכון לפרק שפה ארוכת שנים זו לשפות נפרדות זו מזו. הפעלת שיטות של תצפיות בלשניות על העברית הישראלית לא גילתה שום תכונה שיש בכוחה להצביע על כך שעברית זו אינה חלק מן השפה שגם העברית הקודמת שייכת אליה. נוכל להראות כי ההגיים המקובלים בעברית הישראלית אינם מעמידים פונמות חדשות ואת התופעות החדשות בהגיייה יש לפרש אך כשינויים בחוקי הביצוע של הפונמות המוכרות בעברית הקלאסית...

אורנן חוזר ומתנגד בכך לדבריו של צוקרמן, למשל, ושל אחרים הטוענים שהשפה שאנו מדברים היום איננה עברית אלא שפה אחרת. ברוח זו גם נקבעה הטבלה החותמת את הפרק: הגדרת שלושים הפונמות של העברית לדורותיה לפי התכונות המבחינות.

הפרק השלישי: כתב וניקוד

בפרק זה חוזר אורנן על עיקרי הדברים שאמר במקומות רבים בעבר. הוא מונה את חסרונות הכתב העברי, מעיין עיון מעמיק במערכת הניקוד על יתרונותיה ועל חסרונותיה, בכללי הכתיב חסר הניקוד ומציע נוסח חדש שלהם ולבסוף דן בקידומות העתיד ובסימני הפיסוק. האותיות מסמנות פונמות ולא הגיים, כלומר ישות תיאורטית שלא עולה תמיד בקנה אחד עם הביצוע המעשי, ואורנן מסביר את היתרון שבעובדה זו, אך מונה את חסרונותיו הרבים של הכתב העברי. ביניהם: חלק ניכר מן התנועות אינו מסומן בכתב, אין הבחנה בין מכפל עיצורים (תאורטי) ובין עיצור בודד, אין רווח בין מילת שימוש זעירה לבין המילה שאחריה, האותיות אהו"י הן דו משמעיות (הן גם עיצורים וגם תנועות). עובדות אלו מכבידות על קורא העברית. אורנן סוקר את תהליך הוספת הניקוד משהורגשו בעבר חסרונות אלה. הבעיה בשיטת הכתב המנוקד היא שאינו נמסר בערוץ אחד אלא בארבעה ערוצים: האותיות, סימון תחתון, סימון עליון וסימון תוכי. מערכת רב ערוצית זו קשה לפענוח, ובוודאי קשה למחשוב. הוא חוזר על העקרונות ששימשו אותו בדקדוק הפה והאוזן שכתב עת שהה במעצר בקניה ב-1947. אורנן מטיל ספק בטענה שבעבר שיקפו התנועות הארוכות והקצרות בעברית את משך זמן ההגיייה. נראה שהיה מדובר באיכות אחרת של התנועות. כמו-כן הוא סוקר בפרק הצעה לשיטת ניקוד חדשה (זו שהציע מישור). לדעתו, חייבת להיות מערכת כתיבה שתימסר בערוץ אחד. הוא מבקר שיטה זו שאינה מבדילה בין כללי הכתיבה לכללי הקריאה. חיסרון נוסף במערכת הניקוד שאורנן מצביע עליו הוא שיש בו סימנים רב משמעיים (דגש קל וחזק, מפיק, שורוק, נקודה באות י'; קמץ קטן וגדול; פתח רגיל - אחרי האות, פתח גנוב לפני האות). אורנן מצביע גם על חסרונותיהם של כללי הכתיב הלא מנוקד, כתיב שהוא עדיין בחזקת כתיב חסר ולו בחלקו, ודורש ידע בניקוד (אין לשים י בתנועת i לפני שווא נח). לאור כל אלה ולאור בעיות אחרות מציע אורנן לעבור מרישום פונטי (שהניקוד הוא אחד מביטוייו) לרישום פונמי וחוזר ומציע נוסח חדש לכללי הכתיב הלא מנוקד. הוא דן בעניינים הקשורים להתרחקות הטעם, לצרור בן שלושה עיצורים, להצטרפות מילות השימוש הזעירות, ו' החיבור, תחליות העתיד. התיקונים שהוא מציע נועדו להפחית ביוצאים מן הכלל (הוא מציע להתיר, למשל, לכתוב היביט). כמו כן יש דיון רחב בהתקצרות תנועות עקב התרחקות הטעם, וכן בהיבקעות צרור משולש. אורנן חוזר ומדגיש את חשיבות הפונולוגיה המספקת את התשובות למערכת המורפולוגית אם הולכים בעקבות החוקים שהוא מציע. כך הוא מנסח חוקים המתאימים לכל תחליות העתיד, ללא צורך באזכור הבניין או הגזרה. חוקים אלה פועלים גם בתחומים אחרים כמו השם ונטיותיו.

הפרק הרביעי: תעתיק

בפרק זה אורגן דן בתעתיק העברית, החל מספרו של גזניוס (1813) ועד ימינו. הוא סוקר שיטות תעתיק שונות, ואת ההיסטוריה של התעתיקים השונים והתקבלותם. בעיקר הוא מבקר את עמדת האקדמיה בשאלות שונות הנוגעות לתעתיק, מציע תעתיק משופר משלו, ומדבר על סיגול התעתיק למחשב.⁵

בגלל אילוצים קבעה בעבר האקדמיה שני תעתיקים, הפשוט והמדויק. אורגן מביא את הסתייגותו של פרופ' בן חיים ז"ל מקיום שני תעתיקים. העיקרון שצריך להנחות את קובעי התעתיק הוא יכולת שחזור לשפת האם, וביטוי כל הגה בנפרד. לכן אורגן יוצא, למשל, נגד האחדת תעתיק כ ו-ק באות k, שהרי אין כל בעיה לדוברי שפות זרות לקרוא את q ואת k בצליל הנכון. כך אפשר לשקף את הכתיב ולאפשר את יכולת שחזורו. אורגן יוצא גם נגד ייצוג אות עברית בשתי אותיות שכן הדבר פוגע במשקל המילה. הוא מביא דוגמות משפות רבות אחרות שיש בהן שימוש באמצעים דיאקריטיים ומציע לאמצם גם בעברית לציון אותיות שונות. התעתיק הנכון יכול לשמש שלב ביניים ללומדי עברית ואף לסייע לתיירים שחלקם, ללא ספק, מכירים את הכתב העברי ויודעים עברית, ולו חלקית. ב-2006 הוכנסו שינויים בתעתיק ואורגן סוקר את הרקע להם. הוא מצר על כך ששינויים אלו לא נידונו במליאה אלא בוועדה בלבד. הנה מספר שורות מדבריו (263):

האקדמיה אינה מסכימה עם אלה הרואים בעברית שלנו איזו שפה חדשה הנקראת ישראלית... גם הציבור המשכיל רואה בישראלית רק את אחד המבעים של העברית, והנה באה האקדמיה ובהיענותה לדרישה של כתיב אנגלי למילים עבריות, בתעתיק המשקף כביכול מבטא ישראלי דמוי אשכנזי, היא מכירה למעשה בקיומה של שפה נפרדת, מודרנית ששמה כביכול ישראלית. היענות לדרישה לסלק מן התעתיק פונמות עבריות המובעות בכתב העברי אבל אינן נמצאות באנגלית סותרת את המחויבות של האקדמיה 'לכוון את דרכי התפתחותה של הלשון העברית לפי טבעה, לפי צרכיה ואפשרויותיה בכל תחומי העיון והמעשה ... בכתב, בכתיב ובתעתיק'.

אורגן מוסף שחובת האקדמיה להגן על תעתיק נכון של המילים העבריות וששום עם המכבד את עצמו לא ישנה את מטבע הלשון שלו כדי 'להקל' על תיירים, מה גם שכל 'הקלה' כזאת מדומה היא. בהמשך הוא קורא לאמץ תעתיק פונמי שישקף את העברית בכל התקופות, ולא תעתיק המשקף את ההגייה הנוכחית. הוא מסביר את ההבדל בין חוקי הכתיבה לחוקי הקריאה ומביא דוגמות רבות למילים הכתובות באופן זהה בשפות שונות והגויות אחרת. גם ההוגים את העברית בהגייה האשכנזית המסורתית הוגים את המילים אחרת מאלו ההוגים אותן בהגייה המקובלת של העברית, אך כללי הכתיבה הם זהים ואין צורך להזכיר כי חוקי הכתיבה מבדילים בין ת ל-ט, אך לא כך חוקי הקריאה. אורגן קורא שוב לאמץ את חוקי הכתיבה בתעתיק. אחרת איך נדע לשחזר את המילה kishurim? כישורים או קישורים? דוגמה נוספת: המילה כזיב כתובה בתעתיק היום כך: kziv (תעתיק לפי חוקי הקריאה) והמילה אכזיב כך: axziv. הקשר בין כזיב לאכזיב הולך לאיבוד. אורגן מציע תעתיק פונמי, kzib ו-akzib ואשר לתיירים - הם הרי יודעים שההגייה אינה לפי כללי ההגייה של שפתם. ההגייה נעשית על פי חוקי קריאה השונים משפה לשפה. ממקום למקום ומעת לעת. כך המילה gate נקראת בנורווגית גַאטָה, אף שבאנגלית הוגים אותה

5 על מבנה המילה והשתקפותו בניקוד ובתעתיק כתב בלשוננו סט ב-2007.

כמובן אחרת. תייר ממוצע לומד מהר מאוד את הגיית המילים בשלטים ומודע לכך שבשפת המקום כללי הקריאה שונים. כללי הכתיבה יעמדו לעולם בניגוד לכללי הקריאה המשתנים. בפרק זה ניסח כללי קריאה המיועדים לתיירים.

התעתיק שאורגן מציע הוא תעתיק המבנה. בעזרת כמה חוקי קריאה אפשר ללמוד בקלות אם מדובר, למשל, בהגיית בכ"פ כסותמים או כחוככים. אפשר לשלב בתעתיק קו תחתון להגיית רפה כד: b. התעתיק שהוא מציע פותר בעיות רבות. הוא אינו מכוון לצורת הגייה מסוימת ושומר על מבנה המילה העברית לאורך כל השנים ולכן יתאים לתעתק מילים מכל תקופות השפה. אביא את סיכום דבריו ליתרונות התעתיק (271):

התעתיק הפונמי מכוון:

1. להשיג ייצוג אמתי ומדויק של כל יסוד מבני במילים, הן עיצורים והן תנועות;
2. לנסח כללי כתיבה פשוטים וברורים;
3. לאפשר שחזור פשוט מכתב פונמי - גם לאדם וגם למכונה - הן לכתב עברי חסר ניקוד והן לכתב עברי מנוקד;
4. לאפשר הגייה נכונה לפי כללי ביצוע (כללי קריאה) של כל מבטא עברי בכל דורותיה של העברית.

את מילות השימוש הזעירות מציע אורגן להפריד במקף בתעתיק כדי למנוע בלבול בין מילה כמו הדור לבין ה-דור. התנועות יתועתקו בחמשה סימנים (הוא מעיר על הצירה המלא). מכפל עיצורים יתועתק ברצף של שתי אותיות זהות. ברישום מדויק של תעתיק אין מקום לכתיבת חטפים, אבל בשימוש אחר, לא מדעי, ניתן לכתוב כל חטף באות המציינת את התנועה. בהמשך הוא מספק רשימה של שבעה כללי קריאה וברור שיש ללומדם. כך באשר לביצוע ב,כ,פ, בביצוע המכפל התאורטי ועוד. מתעתיק המבנה ניתן בקלות לשחזר את הכתב המקורי.

בסעיף האחרון בפרק זה אורגן מדגיש את יעילות התעתיק שהוא מציע גם לשימוש במחשב. סיגול העברית למחשב אינו דבר פשוט (כיוון הכתיבה, כיוון הפוך של כתיבת האותיות והמספרים, ערוצים נפרדים לניקוד ועוד), ולכן כדאי להשתמש בתעתיק המוצע, דווקא כדי לגאול את העברית ולהחזיר לה את מעמדה כשפה אופפת כול, ולא כדי 'לאנגלז' אותה. אורגן קורא לאקדמיה לעסוק בשאלת התעתיק אם ברצונה להגן על השפה העברית, ולא לחזור למצב של דיגלוסיה, עברית בבית, ואנגלית בעבודה ובחיים האקדמיים והתקשורתיים.

לסיום, הספר מציג את משנתו של אורגן שחלקים ממנה פורסמו כבר במקורות אחרים. אין ספק שהכללים והחוקים שהוא מציע דורשים לימוד, אך נראה שזו הדרך הארוכה-קצרה ושכרה בצדה. משיילמדו הכללים, הדרך תהיה סלולה, בהירה וללא מהמורות. נהייתי עד מאוד מקריאת הספר ובמיוחד מהדיון בתחיית הלשון.